

En större typ av Erik Tegels historia om Erik XIV.

I företalet till sin år 1622 tryckta historia om Gustav Vasa, daterat den 30 mars d. å., omnämner Erik Jöransson Tegel även sin Erik XIV-historia och säger sig för denna hava »most lijda förföllielse». Då Messenius i den del av *Scandia Illustrata*, som inrymmer Erik XIV:s regeringstid, har behandlat resningen mot konungen, berör han även Tegels verk över samma skede och detta i ordalag av sådan fördömande skärpa, vartill det är svårt att uppleta motstycke i svensk historieskrivning. Orsaken till detta omdöme beror på, att Tegel sökt pådyvla konungen själv alla brott, som begåtts under hans tid, och gjort sin brottslige fader, Jöran Persson, skuldfri. Han har därigenom velat inarbeta en falsk bild av de verkliga förhållandena hos eftervärlden¹.

Om man går till Tegels Erik XIV:s historia i den av A. A. von Stiernman år 1751 utgivna editionen för att söka efter orsaken till detta hårda omdöme, den dager, i vilken Tegel velat ställa sin fader, finner man, att denne över huvud endast omnämnes en enda gång, och detta utan någon som helst kommentar². Åsyftar Messenius någon annan redaktion av Tegels verk och är det denna redaktion, Tegel menar sig ha fått lida för?

I våra bibliotek finnas åtskilliga handskrifter av Tegels Erik XIV:s historia, bland vilka i främsta rummet märkes dedikationsexemplaret till Gustaf II Adolf, vars förord är daterat

¹ *Scandia*, VI: 59. Potissimum vero narrationi haud fidendum Erici Georgii, quod ipse omni passim culpa in Regem maligne derivata, suum parentem sceleratissimum in sua historia, vel potius rerum sub Erico gestarum scoria, inculpabilem apud ignaros veritatis posteros reddere fraudulentè elaboret.

Om förhållandet emellan Tegel och Messenius se H. Schück: *Messenius*, s. 169 ff.

² Konung Eric's den XIV:des Historia . . sammanskrefwen of . . Eric Jöransson Tegel . . . utgifwen af Anders Anton von Stiernman, s. 129. Editionen i det följande betecknad: Stiernman.

den 27 oktober 1612¹. Handskriften, som bär signum D 522 på Kungl. Bibl., är gjord med en avskrivares hand, men Tegel har själv undertecknat företalet med E. K. M:tz »Vnderdånige ödmiuke och troplichtige tienere Erich Jörensson». Med detta exemplar överensstämmer Stiernman, men vid en noggrann undersökning upptäcker man, att han har en mängd smärre språkliga avvikelser från D 522. Dessa finnas emellertid i ett par övriga av mig undersökta handskrifter, H 152² och Engeströmska saml. B. I. 1. 7.³, av vilka åtminstone den förra är tidigare än Stiernman. Följaktligen har denne ej använt dedikations-exemplaret utan en avskrift i senare led, närbesläktad med de här nämnda handskrifterna⁴.

Det finnes emellertid handskrifter av Tegels verk tillhörande en annan typ än de ovan berörda, vilka såväl till innehåll som karaktär delvis starkt avvika från Stiernman-typen. Jag har funnit två exemplar av denna typ. Det ena bär signum D 518 på Kungl. Bibl., det andra är handskriften n:o 161 i Nordinska samlingen i Upsala universitetsbibliotek (i det följande nämnt N 161).

N 161, innehållande 331 foliosidor, är från 1600-talet. Den är genomgående skriven av samma avskrivarehand med tydlig och vacker stil, som dock på en del ställen gjort överhoppningar och felskrivningar i synnerhet för siffror. D 518, som innehåller 476 foliosidor, är likaledes skriven i sammanhängande följd av avskrivarehand med typisk 1700-tals stil. Avskrivningen har skett noggrannare än i N 161. Till sitt innehåll äro dessa handskrifter närmast identiska⁵. Att släktskap av tämligen närstående art föreligger, är tydligt, då bägge ofta innehålla samma felskrivningar. Den yngre, D 518, kan ej ha begagnat den äldre,

¹ I Ernst Söderlunds uppsats: Har Tegels krönika om Erik XIV legat till grund för Daniel Hunds krönika? HT 1935, s. 46, anges datum till 21 okt. Förf. har här litat till en uppgift av Stiernman i hans företal till sin edition.

² H 152 i Linköpings Stiftsbibliotek synes vara från början av 1700-talet. Innehåller 628 paginerade kvartssidor. Hskrn har tillhört Erik Benzelius d. y. På rubriksidan står skrivet med Benzeliï hand: »E. Benzeli anno 1723», och på sista sidan: »legi Lincopiae 1733 diebus 23 & 24 Iulii.»

³ B. I. 1. 7 i Engeströmska saml. på Kungl. Bibl. är också från 1700-talet. Innehåller på 702 opaginerade foliosidor Tegels historia, men därjämte utdrag av Girs' historia om Johan III.

⁴ H 152 och B. I. 1. 7 kunna ej ha varit Stiernmans förlaga av skäl, på vilka jag ej finner nödigt ingå.

⁵ Dock upptar D 518 Tegels företal, så ej N 161, vilket måste tyda på att även ett exemplar av Stiernman-typen stått avskrivaren till buds.

vilket framgår därav att på de ställen, där det visar sig, att N-avskrivaren slarvat, hoppat över ett stycke, felskrivit en siffra, har i de flesta fall D 518 ej detta fel¹. Den senare handskriften kan således ej direkt återgå på den tidigare. Troligen emanera bägge från en gemensam tredje, ty gemensamma fel förekomma på en del ställen, vilka endast kunna förklaras ur gemensam förlaga, så t. ex. ha bägge handskrifterna felaktigt daterat ett brev 1566 till 1568, bägge skrivit »Vadstena i Västergötland», etc.².

Vi gå nu att granska innehållet i dessa handskrifter i den mån det avviker från Stiernman-typen³.

Först och främst må sägas, att de bägge handskrifterna N 161 och D 518 äro av betydligt större omfattning än Stiernman; endast på ett par ställen av mindre betydelse går den senare utöver den andra typen⁴.

Handskrifternas överskott består till dels av större sammanhängande avsnitt, delvis av detaljer, datumuppgifter o. dyl. och detta till sådan mängd, att de ej på långt när alla kunna upptagas i en uppsats av dennas omfång.

Vad de större avsnitten beträffar innehålla dessa dels officiella handlingar, såsom kungl. brev, hyllnings seder, privilegiebrev, fredsförslag, somliga i refererande form, andra helt avskrivna, dels även händelsereferat jämte Tegels anmärkningar till dessa. Flerstädes hänvisa handskrifterna till akter, vilka som bilagor skola efterfölja den egentliga texten, men ej upptagas i någondera av dem⁵.

En del av de nya handlingarna äro förut tryckta, varför de ej behandlas här. Detta är förhållandet med hertigarnas och

¹ N 161 har s. 245 övershoppat ett par rader motsvarande Stiernman, s. 221, rad. 8—19, orden »här efter» i bägge dessa rader ha distraherat avskrivaren. D 518 har ej detta fel, s. 337. N har på ett ställe 30 juni, D och Stiernman 13 juni; N 8 juni, D och Stiernman 18 juni etc.

² Bägge hskrna ha även gemensam lakun motsvarande Stiernman 162, rad 4 n.—163, 5 u., vilket avsnitt även finns i Daniel Hunds rimkrönika, vv 202—203, hämtat från Tegel.

³ D 518 har de väsentligaste överskotten förstreckade i kanten, troligen av Olof Celsius d. y., att döma av en anteckning på första sidan. N 161 har å s. 1 en anteckning av biskop Nordin, att den tryckta editionen av Tegel blott är »ett stympadt Utdrag af detta Manuskrift». Jfr C. Annerstedt: Grundläggningen av det svenska väldet i Livland, 1558—1563, s. III.

⁴ Ex. Stiernman, s. 217, där andra stycket saknas i D och N, vilket dock kan bero på lakun i förlagan.

⁵ Ex. Eriks latinska brev mot danskarna 1564 och anklagelseakten mot Erik 1569.

ståndernas hyllningseder till Erik på Uppsala riksdag 1561¹, Eriks mandat angående religionen 18 april 1565², Eriks brev till Jöran Persson, där han ger en karaktäristik av de ledande svenska adelsmännens duglighet som befälhavare³ samt hertigarnas underkastelsevillkor för Erik strax före Stockholms fall 28 sept. 1568⁴.

Härnedan anföres de viktigaste överskotten över Stiernmantypen i den ordning de följa⁵.

Dessa överskott inledas med en berättelse om konungens färd till Uppsala för hans kröning:

»Denn 21 Junij (1561) bleff af häroldhen förkunnat i Stockhollm så i Vpsalla som flere städer der näst omkringh, desslijkest och så uppå Swartsiöö, som hoffwet tå war på, huadh dagh Cröningenn skulle ståå, och der effter drogh konungh Erich medh galläijer der ifrån siöledes åt Vpsalla sampt furstarna, enkedrottningen och fröknarna uthi sin galläijer, och kom medh hela hoffwet till Wenegarn, der han dualdes någre dagar medh fursterna, drottningen och frökerna hwar för sigh i sine paulun, sedan drogo thee till Flottesundh och bleffwe ther öfwer natten i paweluner, och dagen effter på then 28 Junij, sedan thee hade hållit målltjdh, skedde intoget till Vpsalla medh sådan orden, process och ståått, som der till hördhe.»⁶

Eriks utmaning av Robert Dudley omnämnes i samband med behandlingen av konungens engelska giftermål på riksdagen i Stockholm; likaledes beröres den skatt på ett lod silver eller 2 mark penningar, som skulle utgå av var och en för resan till England⁷.

¹ Hertigarnas i SRA II, s. 25 jfr s. 35, ständernas s. 34.

² Se G. Rudbeck, *Skrifter till Sveriges historia*, n:o 372. Se även Sven Kjällerström: *Striden kring kalvinismen i Sverige under Erik XIV.* 1935. s. 230 f.

³ C. Adlersparres *Historiska Samlingar*, II, s. 56—60.

⁴ Tryckta av Stiernman som bilaga till hans edition av Tegels hist. Källan är här ej någon Tegelskr, då dessa blott ha stympade utdrag av villkoren.

⁵ Jag har följt stavningen hos N 161, dock ha alla namn fått stor bokstav. Vid överhoppning och bevislig felskrivning har D 518 begagnats.

⁶ N. s. 32 D. s. 47 efter Stiernman, s. 32 första stycket. Jfr berättelsen härom av Simon Fischer HT, 1885, s. 259 ff., med vilket ovanstående väl överensstämmer. Se SRA II, s. 5, 32.

⁷ Stiernman s. 61. I SRA II, s. 57, där riksdagen 1562 behandlas, nämnes ej denna skatteförhandling.

I samband med den även i Stiernman anförda uppgiften om den lybska legationen till Sverige 1562 för att utfå det av svenska skepp upptagna Narvagodset¹ fortsätta handskrifterna med att förtälja om en dansk skrivelse i samma syfte, varvid konung Eriks svarsbrev den 26 augusti 1562 avskrivs².

Händelserna kring hertig Johans förrådiska förehavanden 1563 äro åtskilligt mer omfattande och detaljerat beskrivna i den större typen. Efter Stiernman s. 76, första stycket, följer i N 161 och D 518 ett avsnitt, som Tegel hämtat ur Sven Elofssons krönikä, varför det här lämpligen förbigås³. Därefter kommer i bägge typerna episoden med Johan Bertilsson, vilken i Stiernman är mycket stympad. Vi komplettera framställningen om honom ur handskrifterna (Stiernman, s. 76, rad 11 n efter »förhörd»):

»Och bekände, at på then tidh hertigh Jahan war tilbaka kommen af then Reessa ifrån Påländh, och war kommen til Åbo igen, då hade H. F. N. skullat sagdt, uthi her Erich Svantessons, Bengt Hårdz och thenne Jahan Bertilssons närwaru, at konungh Erichs regementz tidh icke skulle blifua ståendes öfuer Mekelmessen då nästkommendes, uthan hertigh Jahan wille så lagat, och lenge der uppå practicerat hadhe, at alle ständer, synnerligen och medh thet första adelen uthi Swerige och Finlandh skulle bliffua mot konungh Erich vproriske, och effter h. Jahan förwändade lijka hielp och bijständh i Påländh, wille H. F. N. och förmera sin lyka, landh och regemente med konungens skada, och gaf samma Jahan Bertilsson tilkiänna, thet hertigh Jahan hade affärdat honom uppå thet han skulle vpwäckia och något vproor emot konungh Erich ibland then menige man åstadh komma.»⁴

Efter denna episod följer (efter andra stycket i Stiernman, s. 76):

»Desslijkest bleff och en H. F. N. tjänare Nills Skallm wedh namn piñneligen förhörd och bekändee, at H. Jahans ändtliche vpsått war at komma konungh Erich ifrån then kongl. regeringen så och ifrån all wälferdh lijff och leffwerne, och at hertigh Johan stoor nijtt och tillförsicht

¹ Stiernman, s. 68 f.

² Brevet finns i riksreg. 1562, fol. 181.

³ Handl. rörande Skandinaviens historia, XII, s. 134.

⁴ N, s. 86, D, s. 122. Jfr Terseri Fragmentum i Nettelblads Schwedische Bibliothek, IV, s. 210 f.; Berättelsen i Fryxells Handl. rör. Sveriges historia III, s. 21 f.; C. Annerstedt: Grundläggningen af svenska väldet i Livland, s. 91 och SRA II, s. 87.

En större typ av Erik Tegels historia om Erik XIV.

117

hadhe till her Steen Erichssohn, at han honom uthi hans förhafwande skulle wara förforderligh.»¹

Stiernman, s. 77, rad 8—12 hade ursprungligen följande lydelse (efter »år 1563»):

»Och effter kommo tiender at hertigh Jahan icke wille komma till konungh Erich uthan befästa sigh på Åbo sloot och handlade medh någre der i Finlandh, at thee skulle swerige honom troskaph och huldskaph, derföre så förskickade konung Erich straxt then 13 dagen Junij till H. F. N. Hogenskildh Bielke och Oluff Hindersson till Brunsholm medh några articler om samma handel, som the med H. F. N. omhandla skulle, och medh thet samma skrefz till greffwe Svante, her Nills Beisse², Jacob Hindersson, Erich Sparre³ och Ifwar Månsson, at hertigh Jahan icke will falla till föga och bekiänna sigh hafwa giort orät, effter Jahan Bertilssons bekiänneelse, då skulle the grijpa H. F. N. fiendeligen ahn och affsägia honom wara Sweriges rikjes fiende effter then sentens och dom, som menige Sweriges rikjes ständer haffwa giffwet . . .»⁴.

Efter Åbos fall fördes hertig Johan till Stockholm, »der H. F. N. hades in på rådhusseet och bleff af konungens secreterare och procurator Jöran Pedersson högeligen anklagat genom en widlyfftig oration, som Jöran der höllt. Män hertigh Jahan wille föga tingh swara honom, uthan medh få ordh sadhe: Min saak och gerningh skola keijsare, furster, konunger och herrar dömma om, och iche tu tin prästekläpp»⁵.

¹ Nils Skalm dömdes till döden 1 sept. 1563, se Nämndens Dombok, Hist. Handl. XIII, s. 109. Om Nils Skalm se K. A. Bomansson: Hertig Johan och hans tid, s. 64. — Angående Sten Eriksson, se R. Elander: Herr Sten, s. 58, 65 jämfört med rec. av arbetet i Personhist. tidskr. 1933 s. 127 av Ingvar Andersson.

² Fel i bägge handskrifterna för Nils Boje, se Annerstedt, a. a. s. 98.

³ Fel för Erik Spore, se Annerstedt, s. 98.

⁴ N, s. 88, D, s. 124. Jfr Annerstedt, s. 98.

⁵ Enligt Terseri Fragmentum, Schwed. Bibl. IV, s. 212 ff. hölls en stor oration av Jöran Persson mot Johan inför riksdagen i juni 1563, således innan Johan var tillfångatagen. Enligt ett brev från Jöran Persson till Erik, tryckt i Werwing: Konung Sigismunds . . . historia, s. 7 ff., hade Jöran vid Johans ankomst till Vaxholm förhållit honom »korteligen hans handel, hwilken han med ingen ringa beswäring höre wille.»

Efter återgivningen av den danska krigsförklaringen¹ har den större typen följande tillägg:

»På thetta breefz uthan skriff, som och war på tyska, stodh för thet ordet vierzehenden viersehenden² konungen till föracht och spoot, thet honom högeligen förtrött och han beswärade sigh öffwer, icke allenast då straxt uthan och då sedan synnerligen i sin egen latinske traktat, som wedh ändan på thenna historia ähr infört, der medh han förmåler här om *widlyfftigt*³. Och war konungh Erich ingen drinkare uthan en nöchter herre, och kräseligh uthi matt och dryk, och åth ingenn grof spijs, der af han blef skickeligh behändigh till att springa och spella, besynnerligen wäderbåll, then han mäst pläger bruka. Han war desslikest mächta konstrijk på kopperstickningh och inlagdt arbete, såsom the kopperstycker han siälff hafwer instucket och pannell och dörar han hafwer inlagdt på Callmar slott medh hans wapn iämpte thet danska, sådant nogsampt uthwijser och betyger.»⁴

Tegels historia av den större typen har karaktär av ej slutredigerat arbete. Detta understrykes därigenom att mitt i verket finnas i bägge handskrifterna en vidlyftig uppräknig i annalform av svenskarnas erövringar i land och skepp, alltifrån Eriks regeringstillträde till erövringen av Varberg i sept. 1565⁵.

Efter sjöslaget 28 juli 1566 råkade den dansk-lybska flottan ut för en hård storm vid Gottland, varvid så gott som samtliga skepp gingo sin undergång till mötes. Stiernman nämner blott siffran på de förlorade skeppen (s. 234), medan den större typen

¹ I D och N på svenska, medan Stiernman, D 522, H 152 och B. I. 1. 7 ha den på tyska.

² Fel för »bierzeichenden», se O. Celsius: Konung Erik den fiortondes Historia. 2 uppl. 1795, s. 159, not 2.

³ Det spärrade endast i D 518. — Med traktaten åsyftas skriften *Oratio contra Danos* 1564.

⁴ N, s. 105, D, s. 147. Jfr A. Hahr: Studier i Vasatidens konst, s. 97. Hahr känner till detta Tegels påstående men anger ej varifrån han hämtat det.

⁵ N, s. 230—233, D, s. 316—321. Avsnittet är förmodligen hämtat ur en med Rasmus Ludvigssons krönika besläktad kröniketyp. De allra flesta av notiserna återfinnas i liknande mindre krönikor, som behandla sjuårskriget. Jag skall senare i större sammanhang behandla alla dessa annalformade krönikor om kriget och deras betydelse som källa för den äldre historieskrivningen. — Segerkatalogen har fått sin plats i Tegels större typ omedelbart före skildringen av det svenska nederlaget vid Axtorna.

räknar upp namnet på vart skepp men därjämte besättningens storlek och de överlevandes antal¹.

Den mest uppmärksammade händelsen under Erik XIV:s regering, Sturemorden, är mycket kortfattat skildrad i Stiernman. Så är ej förhållandet i den text av Tegels verk det här är fråga om. Hela händelseförloppet har dragits upp och alla detaljerna kommit med. Som ingenting nytt utöver de redan tryckta skildringarna finnes, är det ej nödvändigt återgiva detta parti. Vare nog sagt, att stoffet till avsnittet ursprungligen kommer från Anders Simonssons berättelse och — med största säkerhet — från den stora anklagelse-akten mot Erik 1569².

Efter Sturemorden åvägabragtes en försoning mellan konungen och hertig Johan. Den skildring av försoningsmötet mellan bröderna på Väntholmen 1567, som finns i Stiernman (s. 261), har Tegel till största delen hämtat från Sven Elofssons krönika (s. 150 ff.). Ursprungligen hade medtagits ett betydligt större stycke (ungefär motsvarande s. 152—153), vari även processen mot Jöran Persson omtalas. Detta avsnitt förbigås här, men fortsättningen lyder som följer:

»När Konung Erich fick weta om thenna process och handel medh Jöran Persson, låtz han i förstonne intet achtat eller misshagat, doch lijkwäll lijkade *han* honom om hiertat fast illa, och sedan offta fordrade och begärade han samma sentens och dom måtte blifwa honom till handa ställt, ty han sadhe sigh willa siälff sampt medh någre andre opartijske dommare den saken förhöre, och på sitt konungliga ämbetz wägnar förhielpa hwarior och enom till lagh och rätta, så wäll förbem:te Jöran Persson såsom alle andre sine trogne undersåther och tiänare, thee ther eliest rätt hadde. Konung Erich månde och både den 28 Aprilis, så ock den 19 Maij åhr 1568 ifrån Swartsjö låta skrifwa Grefwe Peder och her Steen Erichsson till här om, begärandes, at effter thee hafwe sigh beswärat emot hans trogne tiänare Jöran Persson om någon otilbörlig handel,

¹ N, s. 257, D, s. 355. I Anteckningar från åren 1560—1581 ur Hogen-skild Bielkes samlingar, tr. i Hist. Handl. XX, förekommer s. 186 en liknande uppräknig med likartade siffror. En uppräknig av de förlorade skeppen men med helt andra besättnings- och förlustsiffror finns i Peder Resen: Frederik II:s krönika, s. 161.

² Anders Simonssons berättelse hos S. Loenbom: Uplysningar i svenska historien, I, s. 85. Anklagelseakten i SRA II, s. 317. — En med ovanstående exakt likadan skildring finns i den gamla handskriften E 261 i Uppsala UB. Jöran Perssons namn förekommer ej.

som han skulle bedrifwet, och gefwet tillkiänna, thet han uthan lagh och dom hade bringat någre ifrån lijfwet och leffwerne, der uppå ändå Konungh Erich inge bewijss (anten af dem eller någon annan) hade förnummit, och emädan Jöran Persson ödmiukeligen tilbödh at willia sikh inför rätta förswara och befria, derföre skulle the mädh allra första häffteligen¹ tilkiänna gefwa hwad skiähl och bewiss thee till sådant hadhe, och om thee wore til sinnes inför Konungh Erich och andre opartijske dommare honom öfwer bewijsa. Men *om* så war at thee hadhe Jöran uthi thenna måttan intet til at tiltala eller beskylla, då begärade Konungh Erich at thee honom och thet skriffteligen förstå wille, uthan någre drögzmåll, alldenstundh han behöffde at bruka honom i Rijksens saker, der uthinnan han beswärade at bruka låtha, för än han sikh här före befria kunde. Konungh Erich måtte fordra här uppå och åtgjöra hwad han wille, ingen förseglad dom kunde han bekoma eller någre ricktige skiäll och bewiss emot sin tjänare Jöran Persson, dock fördenskuldh lätt han honom komma till sitt förra bruck och anseende, thet måtte wara *emot eller med* liufft eller leedt, hwem det wara wille.»²

I omedelbar följd med detta kommer återgivningen av ett privilegiebrev, som adeln under Eriks svaghetsperiod lyckades tillskansa sig³:

»Då konung Erich war kommen till försoningh och förlikningh medh thee afflijfwade herrars slächt och förwanter, såsom föörr ähr tilkiänna gefwet, wille han gerna komma i hyllest igen medh rijksens rådh, ridderskap och adeel och fördenskuldh nu vnte och effterlätt them några frijheeter ytterligare ähn thee privilegier innehölle, som the tillförende af honom fått hade anno 1562⁴ och der uppå gaf them ett sådant breff som häreffter föllier.

Wij Erich then fiortonde medh Gudz nåde Sweriges, Giötes och Wändes konungh sampt flere tilbehörningers, gjöre wijtterliget, at effter något missförståndh war vpkommet emällan oss och någre här i rikket uthaf adellen, besynnerligen effter en part hade sikh medh något siällsint och oförwäget taal låtet sikh förgöra, ther om och så någre

¹ Så bägge handskrifterna.

² N, s. 289, D, s. 407.

³ N, s. 291—294, D, s. 409—414.

⁴ SRA II, s. 71 ff.

fremmande witnade och betygadhe, och thet föllkomme-
ligen tillstodo, och ther uthöfwer sedan någre uthi et hastigt
modh (thet Gud bättre) ähre tagne af daga, som skedde uthi
Vpsala den 24 Maij näst förleden, så effter thet emällan oss
och thee afflednas slächt och förwanter ähr kommit till en
nådigh och wänligh försoning och förlijkningh om samma
ährende, så at aldelles ähr afftalat och förlijkt saak wara
och blifwa skaal nu och i tilkommande tijder, såsom thet
försoningz breff ther om widare förmåler, hwilket våre
trogne män, rådh, ridderskap och adelen oss ther oppå
gifwit hafwer¹ och wij ähre elliest wälbe:te våre trogne män,
rådh och ridderskap medh synnerligh gunst och nåde till
bewågne, så at wij them medh några frijheeter gunsteligen
försee wille, ytterligare än thee privilegier innehölle, som
wij them tillförende gunsteligen effterlätet hafwe, hwarföre
hafua wij samma frijheeter welat här medh thetta vårt
breff stadfästa, lijka som här effter fölier.

Til thet första om så händer om någon kan falske-
ligen hoos oss af någon saak anten vthländsk eller inländsk an-
gefwen för någon saak som gäller på heder, ähra, lijf och
leffwerne, då skall han niuta löffte och borgen för sigh,
till thes han kan komma tilstädes och förswara sin saak in
för opartijske och owilde dommare, och sedan niuta huadh
rätten kan medgefwa effter Sweriges beskreffne lagh och
thee stadgar, som här effter göras kunne, och af vårt
älskeliget rådh, ridderskap och adel samt menige rijkens
ständer anamme och beewilliade wardhe. Män om han icke
kommer tilstädes, sedan han löffte satt hafwer, då skole
hans borgan och löfftesmän wara förplichtade at swara och
vndgälla hans saak, effter som hon kan wara god eller
ondh till.

Till thet andra effter wij oss försee och theer om intet
tuiffle, at vårt rådh, ridderskap och adeel warde sigh medh
vnderdånigh wällwilligh troheet låtandes befinna till vårt,
våre lifzarffwingers och våre rijkens gangn, bästa och
förmerellsse och wälferdh, så wille wij här emot them
gunsteligen hafwa tilsagdt then frijheet, at så månge af
theras landbönder, som ligga till arbetes under theras sätes-
gårdar, at thee måge wara räknendes tuå emot en skatte-
bonde med gerder och vthlagor thesslikest med *skiutsresor*²,
doch skall huar synnerligen af oss förwärfua vårt breff

¹ Tr. i Handl. rör. Skand. hist. IV, s. 163 ff.

² N har »siusressor».

ther uthi förmälas måtte huru många landboer wij wille till hwars och enns gårdh til arbetes gunsteligen i så måtto effterlåta. Ther och så händer, at wij uthi egen kongl. person, wår munion eller någon annan märkelig och wår-dande furste kan förefalla, då skal ingen uthi sådanne resso blifwa frijkallat eller förskont.

Till thet tridie effter wij och förnimme, at thet pläger undertijden gå något oskickeligen och orätwijssligen til emot wår willie och befalldningh medh uthskriffningh på landet, som skee plägar, så wille wij, at thet uthi så måtto med adellens landbönder skall här effter hållit warda, at ther som bonden ähr gammall eller wanföör, eller och hustrun uthan man och hafver icke mehr än en son på gården, då skall han icke uthtagas uthan blifwa befrijat för uthskriffningen. Sammaledes wille wij icke heller, at adels daglige tjänare, embetzkarler eller legofolk på theras gårdar skule uthtagas mindre nöden och lägenheeten thet *ytterligare* kräffwer och påfordrar, som wij icke heller wille, at thee skole på theras gårdar taga någre till sikh, som uthi wår och rijksens tjänst tillförende skrefne och antagne ähre, icke mehra folch tilsammans slagga och här med frijtt giöre, än thee skiäligen behöffwe till theras egne nödtorffter.

Till thet fierde, huadh thee godhe män råd, ridder-skap och adellen och theras egne personer anlangar, wille wij thet gunsteligen så förskafwa, at thee, som warde brukade i wårt hoff til legationer eller till någre andre synnerlige wärffd till wårt och Sweriges rijkes bästa, at thee ther emot skole något mehra och wijdare medh gunst befordrade blifua än andre, som i intet bruk ähre, och i så måtte medh rust tjensten blifua förskonade, som the både af förlähningar, arff och eget hålla böre, som then förre constitution ther uppå vthgeffwen thet innehåller, eller och effter som hwar thet af oss medh vnderdånig troheet förwärfua kan.

Till thet fämpte, när Gudh thet så kan försedt hafua, at thet kommer till en beständigh fredh medh fienderne, då skal den rust tjenst blifua förminskat, som huar uthaf sitt jordegodz thesslijkast förlähningar hålla böör, effter constitutionen, effter som wij thet gunsteligen hwar wille tillåta, och ther uppå wårt breff gifwa.

Till thet siette och sidste, när som man på något togh stader ähr emot wåre och rijksens fiender, då skall wårt råd, ridderskap och adellen gunsteligen warda tillåtet at be-

koma af commisset och giärderna proviant och fetalie till köps för theras penningar til theras folch, så frampt at där medh icke skeer vårt eget krigz folch någon af bräk och förhindringh. Allt thetta förskrefne hafwe wij gunsteligen welat vårt elskelige rijkens råd, ridderskap och adell uthi så mätto som före skrefuet står och till en behageligh tijdh vnne och effterlåte, och them som ther emot något förkärt skeer, då måge dee gifua oss tillkiänna och wij der öfwer låte tilbörligen straffwa och effter som lagen med gefwer, thet sigh hwar och en hafua sigh fullkommeligen at effter-rätta. Datum.»¹

Det här tryckta, hittills obeaktade privilegiebrevet är av synnerligen stort intresse, då det är adelns älsta privilegier i nyare tid och förelöpare till Johan III:s stora privilegiebrev av 1569.

Avsnittet om Daniel Ranzaus härjningar i Sverige vintern 1567—1568 har i Stiernman kommit att delvis verka felaktigt genom att en del händelser, som inträffat 1568, hamnat under 1567 på grund av för många datumstrykningar (Stiernman, 265 f.). I den större Tegel-typen äro datum för alla de viktigare momenten i krigsföretagen införda, varigenom man får klarare uppfattning om händelsernas utveckling².

Det händelsekomplex, som jämte Sturemorden, mest intresserat tidens krönikörer, varom talrikt bevarade skildringar bära vittne, är upproret mot Erik XIV. I Stiernman har likväl dessa händelser fått en mycket ringa utformning, endast huvudmomenten äro angivna och detta på mycket kortfattat sätt. Att en sådan händelse som Jöran Perssons utlämnande och hemska

¹ Thure Annerstedt har ett kort referat av brevet efter Tegel i Resningen 1568, s. 25, och omtalar, att en kopia finns i Acta rörande ridderskapet och adeln på RA, likaledes odaterad.

Dalin berör dessa privilegier i sin historia, III, s. 657 och anger även deras datum: 11 juli 1567.

En del av dessa privilegiepunkter gå sedan igen i Johan III:s privilegier till adeln 1569, SRA II, s. 379 ff. Jfr 368 f. — Detta brev är ett tydligt bevis för att makten under denna tid låg i rådets händer. Jfr Elander: Herr Sten, s. 114, och f. ö. hela kapitlet Herr Sten vid makten.

² N, s. 296, D, s. 418. Dessutom anföras en hel del smådetaljer utöver Stiernman, så t. ex. har vid berättelsen om det danska anfallet på Kungs-Norrby en passus fått utgå från den ursprungliga skildringen, som förmäler, att det var hertig Karls närvaro i det svenska lägret, som motiverade det danska angreppet. Märk dock att hertigen dagen före anfallet lämnat lägret, vilket även Tegel omtalar, men hade ovanstående passus fått kvarstå, kunde lätt misstanken för feghet falla på hertigen.

dödssätt — relaterad i de flesta skildringarna från upproret — ej medtagits kan synas naturligt¹ för Jöran Perssons son, men ursprungligen har ej Tegel varit mindre förtegen än övriga skildrare av denna händelse. Samtidigt begagnar han tillfället att bryta en lans till faderns försvar. Den mer personligt färgade skildringen av upprorets sista skede med Jöran Perssons avlivande lyder:

»På then 12 dagen Septemb. komme fursterne til Vpsala, och dagen ther effter hölle munstringh på Kongz Engian, och samme afton hade thee danske fångne härremän till gäst, som der woro anhåldne. Sedan gofue furstarna sigh hwarken roo eller lissa för ähn the kommo mädh theras krigzmacht in för Stockholms stadh den 17 Septemb. och samma dagh skärmysslade medh konung Erichz hakesskyttare på Brunkebergh. Andre dagen ther effter som war thenn 18 Septemb. skärmysslade konungh Erich i egen persson, sampt någre hans hakesskyttare medh fursternes folch igen på Bruncheberg, uppå hwilken dagh konungh Erichz förtrogneste secreterare och *procurator*, Jöran Persson blef på Stockholms sloot tillfångatagen af konungens egne krigzknechter och uthförd i fursternes läger, der han blef jämmerligen marteret, afflijfwat och lagder på stegell och hiull den 28 Septemb. öfwerst på Brunkeberg, thet han lijda måste för sin trogne tjänst skuldh, såsom uthi sådane konunge skiffter och regementzförändringar *gemenligen* skee pläger, at när herrerne träta, då måste tjänarne sätia hufwudet till, och skedde thet mäst förthenskuldh, att han effter sin herres konungh Erichz befaldning hade warit *den högborne furstes* härtigh Jahans anklagare, och emot H. F. N. hållit thenn oration här tillförende infördt ähr, såsom och i Vpsala anklagat thee wälborne herrar, der blefwe af menige Rijkens ständer dömde, och i fängslät på slottet uthi et hastig modh ynkeligen ombrachte, såsom förr ähr tillkiänna gefwet. Jöran Persson war i stoort bruck hoos sin herre konungh Erich och tiänte honom troligen och hans befaldningar flijteligen effterkom, derföre han måste hafua skulden föör allt thet hans herre gjorde eller honom befallte at giöra. Han hade för troot himmelen skulle falla ähn konungh Erich i sin slijk nödh. Hwarföre ähr rådeliget at man förlåter sigh mehr på Gudh

¹ I förordet till D 522 skrev Tegel att han blott behandlat kriget och Sveriges yttre förhållande »för synnerlige orsaker skul».

ähn menniskior, såsom konungh Dafuidh lærer uthi den 14 psallm, och thesse effterföliende verser innehålla.

Tutius est Præstatque Deo confidere soli
quam se principibus credere mille viris.

Then stormächtige högborne furste och herre hertig Carll sade sedan offta, när H. F. N. denne Historia öfversågh och las, som H. F. N. siälf hafwer mycket tillsatt och förbättrat, at thet war skadha at thenne mannen Jöran Persson skulle så komma om hallssen, ty han hade icke så stoor skuldh, som honom gafz, önskandes at H. F. N. måtte hafuan igen förr hans lärdom och trooheet skuldh.»¹

Erik XIV:s fängelsetid har ej mer än flyktigt berörts i Stiernman (s. 302), medan den större typen ger några upplysningar härom, som ej sakna sitt intresse².

»Uthi thätta fängelse säges, at konung Erich skall hafwa dichtat och sammansatt någre tröstelige psalmer och wissor, af huilka desse ähre: 'Beklager af allt mit sine, må iagh med konungh Dafuid', item 'O Gudh hwar skall iagh klaga, then sorgh och äländ iagh drager', och andre flere, ty han war en synnerligh godh musicus och hafuer på latin componerat härlige discant stycker, som ähr 'In te Domine speravi etc.' 'Cor mundum crea in me Deus' och andre mehre². Han skildes christeligen ifrån thenna werlden,

¹ N, s. 324, D, s. 466.

² N, s. 329, D, s. 473, fortsättning på Stiernman, s. 303, första stycket.

³ Den förste, som i ett tryckt verk angivit Erik vara författare till dessa psalmer, är Johannes Schefferus i Suecia literata, 1680, s. 29. Stiernman anger i företalet till sin utgåva av Tegels historia Erik som författare (efter Schefferus) och meddelar vidare efter Lars Högmarks Pseudopoeographia, att danskarna sedan infört psalmen Beklager av allt mitt sinne i sin psalmbok. Sedan har uppgiften om Eriks författarskap vandrat vidare i litteraturen, buren av Dalin (säkert efter Stiernman), Geijer, Lorenzo Hammarsköld och P. Wieselgren. I sitt stora verk Den nya swenska psalmboken framställd uti försök till swensk psalmhistoria, 1845, har Johan Wilhelm Beckman visat, att Erik ej författat någon av de uppräknade psalmerna. De svenska äro tagna från ett litet häfte Någhra andeliga Wijisor, vilket utkom omkring 1572 (Beckman, s. 473), medan de latinska härröra från konung David enligt Versio vulgata (Beckman, s. 472). — Jfr även C. M. Stenbock: Erik XIV:s almanacksanteckningar, s. 144 och A. G. Ahlquist: Erik XIV:s sista levnadsår, s. 188.

Det har grubblats över varifrån Schefferus fått dessa uppgifter om Eriks författarskap. Genom upptäckten av denna Tegels notis avslöjas hans källa; det kan utan ringaste tvekan fastslås, att Tegels verk är källan.

såsom thee män betyga, som då hoos honom tilstådes wore, ändoch åtskilligt taall gick om hans dödh, det sades wäll som konung Erich war dödh blefwen, at han war förgefwen aff then mördaren Johanne Hindrice secreterare, som lät ihjäll slå then fromme och gudfruchtige man mäster Hans Kämpe här i Stockholm, hwilkens hustru han belägrade och sedan till ächta togh, effter Clöster Lasses dispensation, och så sikh siälff ihjälldrack af brennewin.»¹

Att beröra det otal små överskott, som den större handskriftstypen har, kan ej här komma ifråga, men ett par avvikelser skall påpekas, vilka alla handskrifter såväl de av större som mindre typ innehålla gentemot Stiernmans utgåva.

Efter Sturemorden utsände Erik en offentlig skrivelse till svenska folket, som skulle vara en slags förklaring över dessa händelser. Stiernman anger tiden för skriftens utsändande till 15 juni (s. 283) och avtrycker så brevet helt, vilket emellertid i själva texten upptar som datum 8 juli (s. 294). Vid en undersökning i handskrifterna finner man, att alla anföra 15 juni på bägge ställena men även att de ha ett helt annat brev, som visserligen sysslar med samma händelse men vilket både till sin karaktär och omfattning är helt olika brevet i Stiernman. Här ha vi troligen att göra med ett ingrepp av utgivaren. Brevet av den 8 juli har gått ut i tryckt tillstånd², och har säkerligen varit mer känt av Stiernman än det av den 15 juni, som blott funnits i riksregistraturen³.

Den andra ändringen i Stiernman av liknande natur rör Eriks öppna brev i tryckt tillstånd angående rusttjänsten av april 1565. Alla handskrifter ange tiden till 24 april, medan Stiernman har 5 april (s. 148). Dock äro breven identiska. Även här har Stiernman haft tillgång till det tryckta brevet och anger dess datum riktigt⁴.

¹ Jfr Ahlquist: Erik XIV:s sista lefnadsår, s. 130 ff. och densammes Karin Månsdotter, s. 102. — Klosterlasses brev rörande denna dispensation finns tryckt hos A. Theiner: Schweden und seine Stellung zum heiligen Stuhl, 1838, I, s. 542 f.

² Rudbeck: Skrifter till Sveriges historia, n:o 407.

³ R. Elander, som undersökt motsägelsen i Stiernman, har utan känedom om Tegelhandskrifternas innehåll på detta ställe funnit den riktiga lösningen, Sturemordens gåta, s. 131.

⁴ Rudbeck, a. a. N:o 371.